

Анатолій Кирилович Мартинюк,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри музичного мистецтва і методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, Київська область, Україна

 <http://orcid.org/0000-0003-2553-8598>

Лариса Василівна Кожевнікова,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри музичного мистецтва і методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, Київська область, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-8535-8727>

Алла Василівна Захарченко,

старший викладач
кафедри музичного мистецтва і методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, Київська область, Україна

 <https://orcid.org/0000-0001-7821-3047>

УДК [37,015,31:172.15]: 398 (477)

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2\(97\)-06](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-06)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Анотація.

У статті обґрунтовано педагогічні умови патріотичного виховання молодших школярів засобами українського фольклору. Автори розкривають сутність поняття «патріотизм» у національному українському контексті. Наголошено на тому, що патріотизм становить метаідею українського виховного ідеалу. Перша група умов визначена як інформаційно-пізнавальна. Друга група умов сформульована як емоційно-оцінювальна. Третя група умов схарактеризована як діяльнісно-творча. Четверта група умов представлена як проєктно-прогностична.

Ключові слова: педагогічні умови; патріотичне виховання; молодші школярі; український фольклор.

У духовному житті українського суспільства в останнє десятиріччя ХХ – першу чверть ХХІ ст. відбуваються суттєві зміни. Вони цілісно відображають процеси розбудови незалежної держави в нашій країні на шляху її інтеграції до європейського та світового соціокультурного простору. Концептуальне значення для розвитку суспільства має створення нової освітньої системи. Упродовж тривалої історичної еволюції в

Україні сформувалася національна система освіти. Її функціонування в минулому й тепер на засадах національної самобутності є її визначальною змістовною характеристикою.

Така парадигма розвитку освіти має своїм теоретико-методологічним підґрунтям національну наукову педагогічну спадщину, гуманістичні ідеї та принципи, виявляє тісні зв'язки з історією української культури й народними

традиціями та спрямована на утвердження і при- множення культурних надбань нашого народу.

Цей процес засвідчує вагомий вплив автентичного українського мистецтва як важливого засобу формування музично-естетичної культури особистості. Важливою складовою її змісту є причетність людини до високих патріотичних ідеалів і принципів. Вони покликані створити підґрунтя для позитивної динаміки формування громадянина – такої особистості, яку вирізняють високі духовно-моральні цінності, стійка громадянська позиція, патріотизм, професійна компетентність у певній сфері, наявність творчого потенціалу, усвідомлення обов'язку та своєї відповідальності перед країною.

Методологічним підґрунтям цієї наукової розвідки стали праці відомих українських вчених М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, І. Мірчука, І. Огієнка, С. Русової, П. Юркевича, В. Яніва з проблем народності виховання. В аспекті образної теми викликають інтерес дослідження, в яких розглядаються основні вектори формування музично-творчих здібностей школярів, розвитку музично-естетичної культури учнів (О. Бурська, І. Гринчук, Д. Джола, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Ростовський, А. Щербо та ін.), а також наукові студії сучасних вчених у галузі фольклористики (О. Гончаренко, Л. Кириченко-Стасюк, Є. Сявавко, О. Прокопова, Л. Шеремет та ін.).

Важливим джерелом стала для нас наукова праця О. Рудницької, у якій вона виділяє такі позначники культури художнього сприйняття:

- «інтерес до мистецтва;
- вибіркове ставлення до художніх творів;
- художньо-естетична ерудиція;
- емоційність реагування на мистецтво;
- адекватність розуміння художньої інтерпретації;
- здатність до творчої інтерпретації образного змісту творів;
- вплив отриманих художніх вражень на саморозвиток особистості [4, с. 113].

Попри значну кількість наукових досліджень, проблема патріотичного виховання учнів молодшого шкільного віку шляхом системного використання української фольклорної спадщини ще не набула достатнього практичного втілення в чинній системі музичного-естетичного навчання та виховання. Ця проблема є актуальною для обґрунтування наукової педагогічної парадигми сучасної мистецької освіти.

Метою статті є обґрунтування педагогічних умов патріотичного виховання школярів молодших класів засобами українського фольклору.

Українська народна творчість є унікальною за своїм великим обсягом та художньою цінністю і належить до найвищих культурних надбань нашого народу. Автентичному мистецтву притаман-

ні образна мова, символізм, що стає підґрунтям для пізнання історії, світогляду, моральних цінностей наших співвітчизників у широкому часовому вимірі.

Зразки народної творчості – це своєрідна енциклопедія, у якій цілісно відтворено неосяжний світ буття українського суспільства, історичну динаміку розвитку художньої культури, загальнонаціональні та етнорегіональні особливості функціонування мистецтва, розмаїття психологічних портретів українців, неповторну красу природи тощо. Визначальною рисою народної творчості є тісний взаємозв'язок значущих суспільних ідей та принципів з естетичними й морально-етичними. Розмаїття змістовних ліній, яке притаманне творам народного мистецтва, створює підґрунтя для їхнього багатогранного впливу на особистість.

Патріотичне виховання молоді завжди було і є важливим вектором розвитку української педагогічної думки. Упродовж багатьох століть на теренах нашої країни формувалися виховні традиції вітчизняної педагогіки. Українська педагогічна культура в сучасному суспільстві постає як феномен, що виник у процесі тривалої історичної еволюції. Її концептуальну основу становлять ідеї гуманізму, демократизму, духовності, патріотизму тощо.

Поняття «патріотизм» у кожній державі, зокрема й в Україні містить загальний зміст, а також національно-специфічні особливості. В українському суспільстві патріотизм є однією з визначальних рис. У цій категорії відображаються ментальність нашого народу, героїчні й трагічні сторінки його багатовікової історії, мирний плін життя упродовж століть, а також реалії буття в сучасну епоху [5].

Цілеспрямована робота з патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку передбачає проектування педагогом очікуваного результату, аналіз ситуації, що виникає на різних етапах музично-творчого процесу. Педагогу необхідно відшукувати засоби досягнення мети, здійснювати критичну оцінку отриманих даних, вносити корективи у свої педагогічні наміри відповідно до пізнавально-творчих можливостей учнів, а саме: створювати на уроці музичного мистецтва необхідні умови для реалізації виховного процесу.

Умова як філософська категорія виражає відношення предмета (речей, їх стану, взаємодії) до середовища, у якому воно існує, а також до факторів, без яких його існування неможливе. Ми підтримуємо думку Ван Яцзюня, що «педагогічні умови відображають зовнішні та внутрішні сторони цілісного педагогічного процесу, його конструкції. Таким чином, педагогічні умови стають сукупністю об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних і матеріальних ресурсів його реалізації» [1, с. 143].

Проектування педагогічних умов з означеної проблематики відображає такі аспекти перебігу патріотичного виховання:

- природовідповідний, що ґрунтується на особливостях особистісного розвитку учнів;
- соціальний, що узагальнює суспільно-історичний і культурний досвід.

А також ми враховували:

- особливості сприймання творів музичного мистецтва учнями молодшого шкільного віку;
- рівень осмислення взаємозв'язку різних видів української фольклорної спадщини учнями молодшого шкільного віку;
- індивідуальні прояви втілення учнями власних музично-естетичних вражень у різних видах мистецької діяльності.

Як відзначають І. Гринчук та О. Бурська, «...музичне сприймання – це активний процес, у якому відображається вся багатогранність особистості (особливості її пізнавальної та емоційної сфер, установки, інтенції), актуалізуються досвід, знання й уміння, зокрема аналітичні. В основі цієї складної аналітико-синтезуючої діяльності – виокремлення й об'єднання головних елементів звукової тканини твору, їх осмислення на основі актуалізації емоційно-образних асоціативних комплексів та досягнення логіки музичного розвитку з метою створення власної слухачької інтерпретації» [2, с. 23].

Аналіз літератури дав змогу визначити педагогічні умови патріотичного виховання учнів молодшого шкільного віку, які утворюють чотири складові з відповідним змістовим наповненням.

Зміст кожної групи педагогічних умов відображає психологічні та фізіологічні ознаки учнів молодшого шкільного віку. Причому, кожна група (окрім інформаційно-пізнавальної) має своїм підґрунтям здобутки попередньої та є основою для наступної.

Інформаційно-пізнавальні умови. Ця група умов містить низку завдань, пов'язаних із наданням учням знань щодо сутності та різновидів українського автентичного мистецтва, насамперед про музичний та літературний фольклор й дотичні до них за своїм змістом і настроєм витвори декоративного мистецтва, а також твори народних художників.

Отримання пізнавальної інформації здійснюється за певним алгоритмом, який є єдиним для всіх видів українського фольклору:

- історичні витоки окремих фольклорних жанрів або напрямів;
- сформовані традиції виконання тих чи інших літературних або музичних фольклорних творів;
- витвори народних майстрів, які відображають певний психологічний стан або сюжет;
- втілення певного суспільно-історичного змісту представлених творів у народних костюмах та предметах обрядово-ритуального зна-

чення (вишиванки, писанки, рушники, підсвічники тощо).

Ознайомлення з літературним фольклором відповідно до цього алгоритму передбачає:

- розповідь про народні легенди, казки, билини, прислів'я, байки тощо;
- демонстрація народних традицій виконання легенд і казок, байок, прислів'їв тощо;
- пошук у навколишньому середовищі предметів або художніх витворів народних майстрів за певними сюжетами,
- відбір зображення народного костюма, що є дотичним до вказаної епохи та сюжету.

З метою формування мотивації учнів щодо вивчення музичного фольклору необхідно надати їм інформацію про:

- глибинну сутність окремих епох та відповідний їм український – пісенний фольклор різних жанрів (ліричний, історичний, жартівливий);
- витоки та розвиток народного музичного інструментарію;
- характерні ознаки автентичного музичного виконавства.

Музичне сприйняття учнів молодшого шкільного віку – це процес, що найповніше реалізується через наочно-ілюстративний метод навчання.

Емоційно-оцінювальні умови підпорядковані меті формування в учнів молодшого шкільного віку емоційно-осмисленого сприймання художніх творів української фольклорної спадщини. Визначальною рисою цієї групи умов є перехід від репродуктивно-споглядального сприймання інформації з частковим включенням пошукової діяльності до самостійної діяльності за певними завданнями викладача:

- участь в емоційній вікторині, визначення настрою того чи іншого вірша, казки, музики, пісні або емоційний стан, який викликає в людини поєднання кольорів на орнаментах чи візерунках;
- вибір із запропонованих учням кольорів тих, які під час емоційно-пізнавальної діяльності найповніше відображають внутрішній духовний стан людини;
- виконання самостійного малюнка, що передає емоційний настрій, який залишився в учнів після почутого, побаченого, у вигляді символічного геометричного чи квіткового орнаменту (із використанням обраних кольорів);
- відбір учнями емоційно-споріднених (спільних за емоційним станом) творів літературного, музичного та образотворчого фольклорного мистецтва;
- складання розповіді у формі «лист до друга» про власні емоції, почуття, враження, які викликали в них вірші, візерунки, пісні, казки та інші складові національного фольклору;
- спонукання школярів до зображення в малюнках образів героїв пісень, прислів'їв, казок,

билин тощо з використанням символіки української вишиванки.

Діяльнісно-творчі умови мають на меті залучення школярів до активної самостійної діяльності щодо виконавського втілення, ознайомлення та збирання зразків українського фольклорного мистецтва:

1) використання сюжетного інсценування в процесі виконавської інтерпретації українських народних пісень;

2) імпровізація за допомогою голосу або музичного інструмента мелодій у певному настрої та жанрі української пісні (жартівливому, ліричному, історичному тощо);

3) інсценування билин, казок та інших жанрів українського літературного фольклору;

4) компонування байок, казок, прислів'їв, як за народним сюжетом, так і за власною уявою;

5) самостійне виготовлення творів українського декоративно-ужиткового та обрядового мистецтва.

Проектно-прогностичні умови передбачають побудову перспективної програми подальшого патріотичного виховання учнів молодшого шкільного віку на основі вже залучених попередніх складових як для проведення уроків музичного мистецтва та інтегрованого курсу «Мистецтво», так і для організації позакласної виховної роботи.

Робота з літературним фольклором передбачає включення до програми вивчення історичних оповідей, проведення різних вікторин, творчих завдань та конкурсів.

У процесі опанування музичної фольклорної спадщини доцільно застосовувати метод порівняння під час прослуховування старовинних національних пісень та їхніх аналогів більш пізньої доби, а також регіональних варіацій однієї й тієї ж пісні. Необхідно спрямовувати музично-слухову діяльність учнів на зіставлення інтонацій у ліричних та історичних піснях, на слухання різноманітних обробок пісень (вокальних, хорових, інструментальних, оркестрових тощо).

У сфері декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва важливо залучати багатий ілюстративний матеріал і забезпечити його сприймання як у пасивно-споглядальному форматі (репродукції, фотографії), так і в активно-пошуковому (відвідування виставок, вернісажів, походи до картинних галерей, до музеїв національної культури), а також через самостійне виконання доступних творчих завдань.

Ці педагогічні умови були апробовані в ЗЗСО міста Переяслава. Вони засвідчили позитивну динаміку у процесі патріотичного виховання учнів молодшого шкільного віку засобами української фольклорної спадщини.

Таким чином, наприкінці ХХ – першій чверті ХХІ ст. в Україні відбуваються суттєві зміни, які охоплюють усі сфери життя суспільства. Наша країна виборює свою незалежність у важкій бо-

ротьбі. Патріотичне виховання стає надзвичайно важливою змістовною константою вітчизняної системи освіти.

Перспективи подальших наукових досліджень у цій площині вбачаємо у всебічному розкритті сутності та змісту патріотичного виховання в контексті національного виховного ідеалу, розкритті світоглядної функції автентичної музичної та пісенної спадщини як важливого джерела формування духовно-моральних орієнтирів, а також активної громадянської позиції учнівської та студентської молоді.

Використані літературні джерела

1. Ван Яцзюнь. Методика формування комунікативної культури майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі диригентсько-хорового навчання: дис. ... канд. пед. наук. Одеса-Суми, 2018. 316 с.

2. Гринчук І., Бурська О. Проблеми музичного мислення: теорія і методика розвитку. Діалектика музичного логосу та ейдосу: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 224 с.

3. Ростовський О. Теорія і методика музичної освіти: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 460 с.

4. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.

5. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ: Знання, 2006. 341 с.

References

1. Van Yatsziun, A. (2018). *Metodyka formuvannia komunikatyvnoi kultury maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva v protsesi dyrygentsko-khorovoho navchannia* [Methodology of forming the communicative culture of future music teachers in the process of conducting-choral training]. *PhD thesis*. Odesa–Sumy. 316 p. [in Ukrainian].

2. Hrynychuk, I., & Burska, O. (2008). *Problemy muzychnoho myslennia: Teoriia i metodyka rozvytku. Dialektyka muzychnoho lohosu ta eidosu* [Problems of musical thinking: Theory and methodology of development. Dialectics of musical logos and eidos]. Ternopil. 224 p. [in Ukrainian].

3. Rostovskyi, O. (2011). *Teoriia i metodyka muzychnoi osvity* [Theory and methodology of music education]. Ternopil. 460 p. [in Ukrainian].

4. Rudnytska, O. P. (2005). *Pedahohika: Zahalna ta mystetska* [Pedagogy: General and artistic]. Ternopil. 360 p. [in Ukrainian].

5. Yaniv, V. (2006). *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii* [Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology]. Kyiv. 341 p. [in Ukrainian].

Martyniuk Anatolii, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Music Art and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

Kozhevnikova Larysa, Candidate in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Music Art and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

Zakharchenko Alla, Senior Lecturer of the Department of Music Art and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNG SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF UKRAINIAN FOLKLORE

Summary.

Pedagogical conditions for patriotic upbringing of young schoolchildren by means of Ukrainian folklore are developed in the article. The functioning of the Ukrainian system in Ukraine in the past and now on the basis of national identity is characterized as its defining substantive constant. The essence of the concept of patriotism in the national Ukrainian context is revealed. It is emphasized that patriotism is the meta-idea of the Ukrainian educational ideal. Patriotism as a concept is interpreted as a holistic spiritual and moral quality, a worldview and psychological feature of an individual, which is characterized by cultural foundations.

A number of principles of patriotic education of the individual have been defined: the principle of humanization and democratization of the educational process; the principle of self-activity and self-regulation; the principle of complexity and interdisciplinary integration; the principle of continuity and continuity; the principle of cultural compatibility; the principle of interculturality. It is noted that the formation of patriotic values in the younger generation is one of the tasks of the modern school. Patriotic upbringing involves all cognitive abilities of the child through the emotional component – attitude and reaction, which belong to the emotional and sensory sphere of the individual. The process of patriotic education of younger schoolchildren is based on the use of methods of communication and interaction that are familiar to them, which were formed in them in the preschool period. The statement that purposeful work on patriotic education of children of primary school age involves projecting the result by the teacher; analyzing the situation that arises at various stages of the musical creative process is substantiated. The first group of conditions is defined as informational and cognitive. The second group of conditions is formulated as emotional and evaluative. The third group of conditions is characterized as activity-creative. The fourth group of conditions is presented as project-prognostic.

Keywords: pedagogical conditions; patriotic upbringing; younger schoolchildren; Ukrainian folklore.

Прийнято 21 травня 2025 року. Затверджено 10 червня 2025 року